

A badeni kultúra emberábrázolásának újabb emlékei Somogy megyéből

BONDÁR MÁRIA

A késő rézkori badeni kultúra emberábrázolásának ránkmaradt emlékei jelen ismereteink szerint három fő kategóriába sorolhatók: idolkok, női felsőtestet ábrázoló ún. kebles edények, és az ember alakú urnák.

Somogy megyéből eddig ez utóbbi típusba tartozók, azaz anthropomorf temetkezési edények nem kerültek elő; idolkok és kebles edénytöredékek azonban vannak, s az elmúlt években újabb darabok is ismertté váltak.

A megyéből sokáig csak Zamárdiból ismertünk két cserélhető fejű idolt, amelyek egyikét a múzeum kiállítás-vezetőjében publikálták,¹ majd Kalicz N. közölte ezt a két szobrocskát egy görögországi konferencia alkalmával.²

1) Az 1. számú idol (1. kép 1) majdnem ép, a derekán többsoros, bekarcolt vonalak futnak körbe, amely arra utal, hogy az eredeti viseletnél széles öv fogta össze a ruházatot. Felső testén ívelten bekarcolt vonalak vannak, amelyből arra következtethetünk, hogy az idol átlósan, a vállon átvetett, redőzött anyagot viselő nőt ábrázol, akinek bal csipőjén is átvél a szalag. A szobrocskán a női nemi jelleget két kicsi bütyök, valamint az altesten a bekarcolt díszítés jelzi. Ez a bekarcolás – a megszokottól eltérően – nem háromszög-, hanem majdnem köralakú, amelyből további három vonal fut lefelé.

2) A 2. számú idolnak az alsó része maradt meg (1. kép 3). Derekának két oldalán felfelé ívelt bekarcolt vonalak jelzik a viseletet, amely lehetett gazdagon redőzött keresztszalag, vagy a mellék között megcsavart, nyakba kötött anyag. Közlebbi lelőhelye Zamárdi-Szamárhely, Horváth István találta 1976-ban.

A múzeum raktárában felfedeztünk egy újabb idoltöredéket Zamárdiból, közlebbbről Zamárdi-Szamárkő lelőhelyről.

3) Barnásszürke, lapos idol felső részéből a jobb oldali vállrész töredéke. A váll ívén bepontosított díszítés van, két helyen, a pontok között bekarcolt vonal indítása is megfigyelhető. Méretek: 4×3,5 cm (1. kép 2). Előkerüléséről mindössze annyit tudunk, hogy ezt is Horváth István gyűjtötte a Szamárkő déli lejtőjén. Nemrégiben terepbejárás során két újabb szobrocska töredéke került elő Szólád-Szölőhegyen.³

4) Szürke, helyenként világosbarna foltos, lapos idol felső részének töredéke. A nyak helyén függőleges vájat van a cserélhető fejhez. A felső testen két kicsi bütyök jelzi a kebleket. Méretek: 4×5,5 cm (2. kép 1).

5) Szürke lapos idol alsó részének töredéke. Lábai két kis bütyökszerű nyúlvány alkotja, ezek egyike részben, a másik teljesen letört. A női altestet bekarcolt háromszögben további karcolások jelzik. Méretek: 6,2×4,3 cm (2. kép 2).

A balatonszárszói Polgármesteri Hivatal kamara-kiállításán is látható egy badeni idol, amelyet Ősz József gyűjtött valószínűleg Balatonszárszón.⁴ Az idol sötétszürke, majdnem fekete, egységes felületkiképzésű, lapos testű, de vastag derekú. Valószínűleg a gyűjtő „átalakította” egy kissé, mert derékmegoldása teljesen eltér a megszokottól, és a cserélhető fejhez szükséges vájatot sem lehet látni rajta. Egész felületének egységes színezete, amely elfedi az eredeti égetés foltosságát, valamilyen pasztabevonatra utal. Méretei: M.: kb. 9 cm, Sz.: kb. 6 cm, a deréknál 3 cm.

Somogy megyéből az első, ásatásból származó idolkok az M7 autópálya építését megelőző feltárások során Balatonszemes-Szemesi berek lelőhelyen kerültek elő: további hat idol gyarapítja az inventáriumot.⁵

A felsorolt darabok ismertetéséből is látszik, hogy a Somogy megyei idolkok különböző típusokba sorolhatók. A Zamárdiból ismert három idol három különböző típusba sorolható. Az 1. sz. szobor (1. kép 1) átlós szalagdíszű viseletéhez hasonlít az Esztergomban⁶ és Šarovcén (Nagysáró)⁷ előkerült idolkokon találtunk.

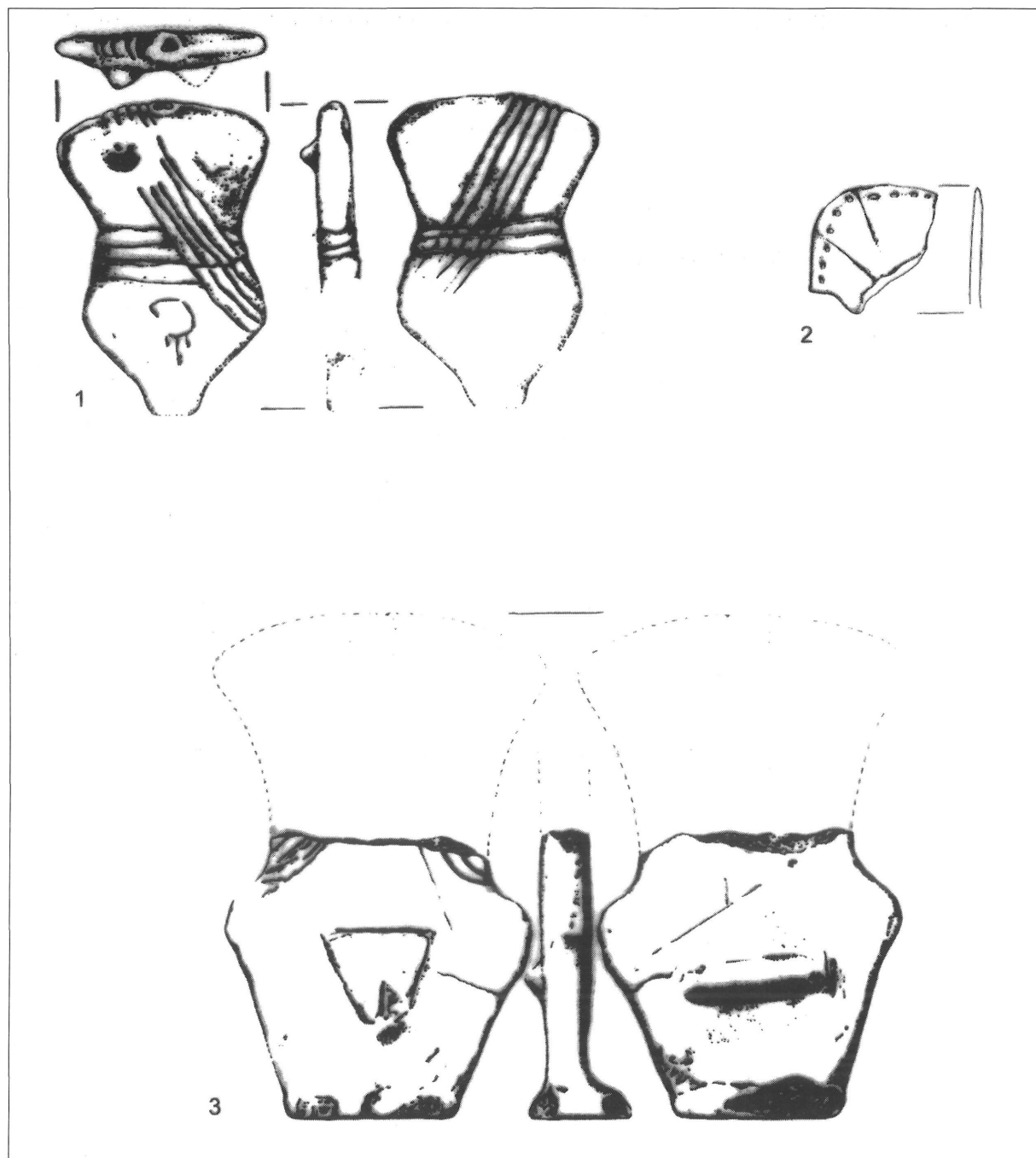
A 2. sz. idol (1. kép 3) viseletének analógiáját – amely lehetett gazdagon redőzött keresztszalag, vagy a mellék között megcsavart, nyakba kötött anyag – több helyről ismerjük. Az előbbire jó analógia a Tökölről⁸ és a szlovákiai Šarovcéról (Nagysáró)⁹ származó töredék, míg a nyakba kötött viselethez jó példa a szlovákiai Bešenovról (Besenyő)¹⁰ és Levicáról (Léva)¹¹ ismert idol.

A 3. sz. idoltöredékhez (1. kép 2) csak a Cernavodáról publikáltak között találtam analógiát. Ezeknél az ülő alakokat ábrázoló szobrocskánál a váll, illetve a felsőtest külső ívét keretezi bepontosított díszítés.¹² Hasonló díszítéssel találkozunk egy, a copofeni kultúrába sorolható idol fején is, amely Lopodea Veche (Oláhlapád) lelőhelyen került elő.¹³

Az 5. sz. töredék (2. kép 1) a díszítetlen lapos idolkhoz sorolható, a felsőtesten sem keresztszalagra, sem átlós szalagra utaló díszítésnyomok nincsenek. Ilyen lekerekített vállú, díszítetlen szobrocskákat ismerünk Aparhantról,¹⁴ Szolnokról,¹⁵ Pilismarót-Szobi révről,¹⁶ Tökölről,¹⁷ a szlovákiai Branéről¹⁸ valamint a romániai Sălăceáról (Szalacs).¹⁹

A szóládi 2. számú töredéken (2. kép 2) sincs olyan díszítőelem, amely valamelyest is utalna az egykori viseletre. Lábtartása alapján hasonlít egy Bešenovról²⁰ és egy Šarovcéról²¹ származó darabhoz.

Az ún. fejnélküli, pontosabban: cserélhető fejű, idolkokat több tanulmányban is összegyűjtötték különböző szerzők.²² Az eddig ismert 130 idol 59 lelőhelyről származik, ezek közül 6 Somogy megyében van, amely az

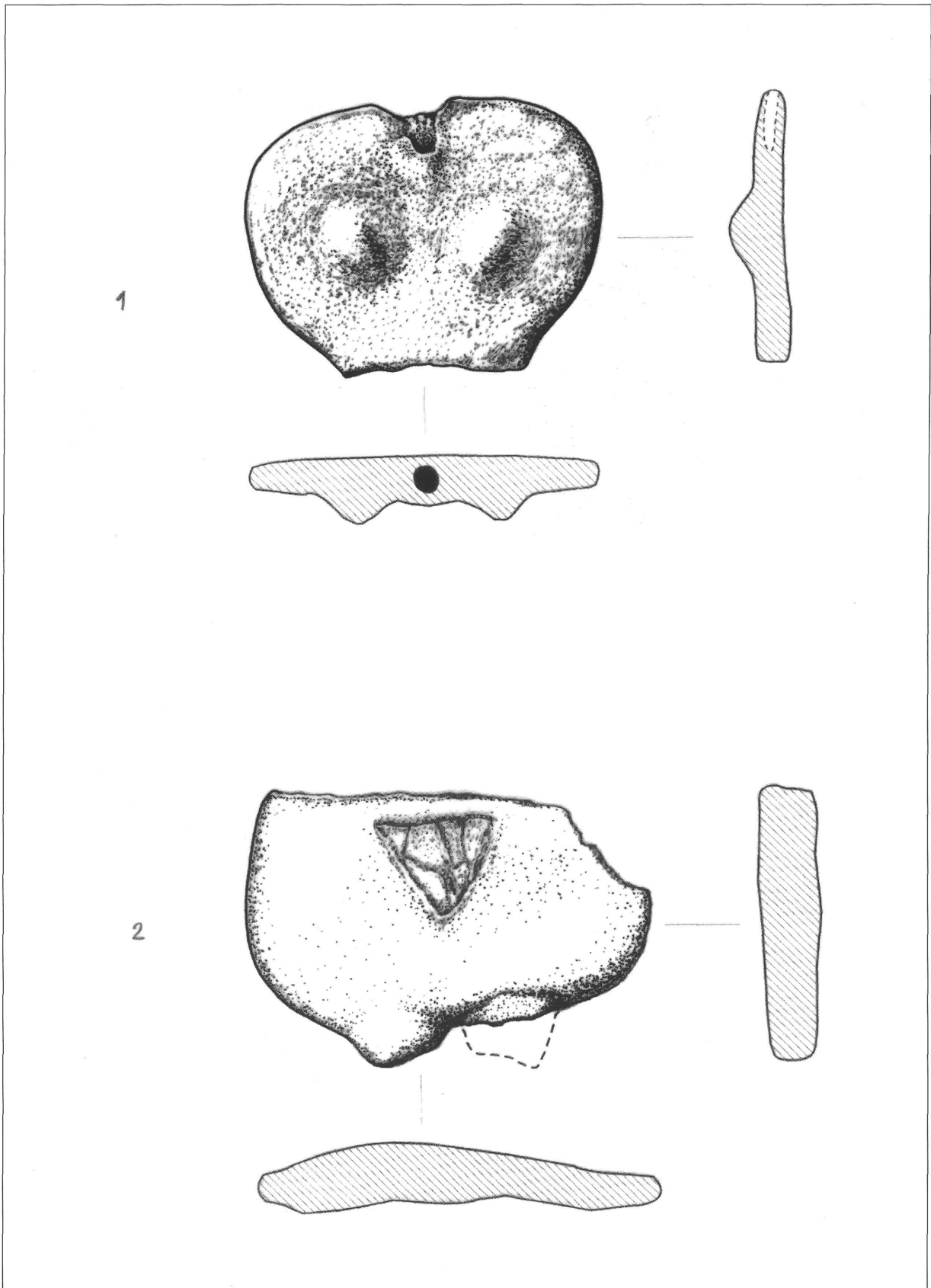
1. kép. A badeni kultúra idoljai: 1: Zamárdi (KALICZ 1981. nyomán), 2: Zamárdi idol töredéke (Rajzolta: Réti Zsolt), 3: Zamárdi (KALICZ 1981. nyomán).

összes lelőhely majdnem 16 %-át jelenti. A most ismertetett hat idollal és a még közöletlen balatonszemési példányokkal együtt a megyéből összesen 12 badeni idol ismert, így az összes idol 9 %-a köthető Somogy megyéhez.

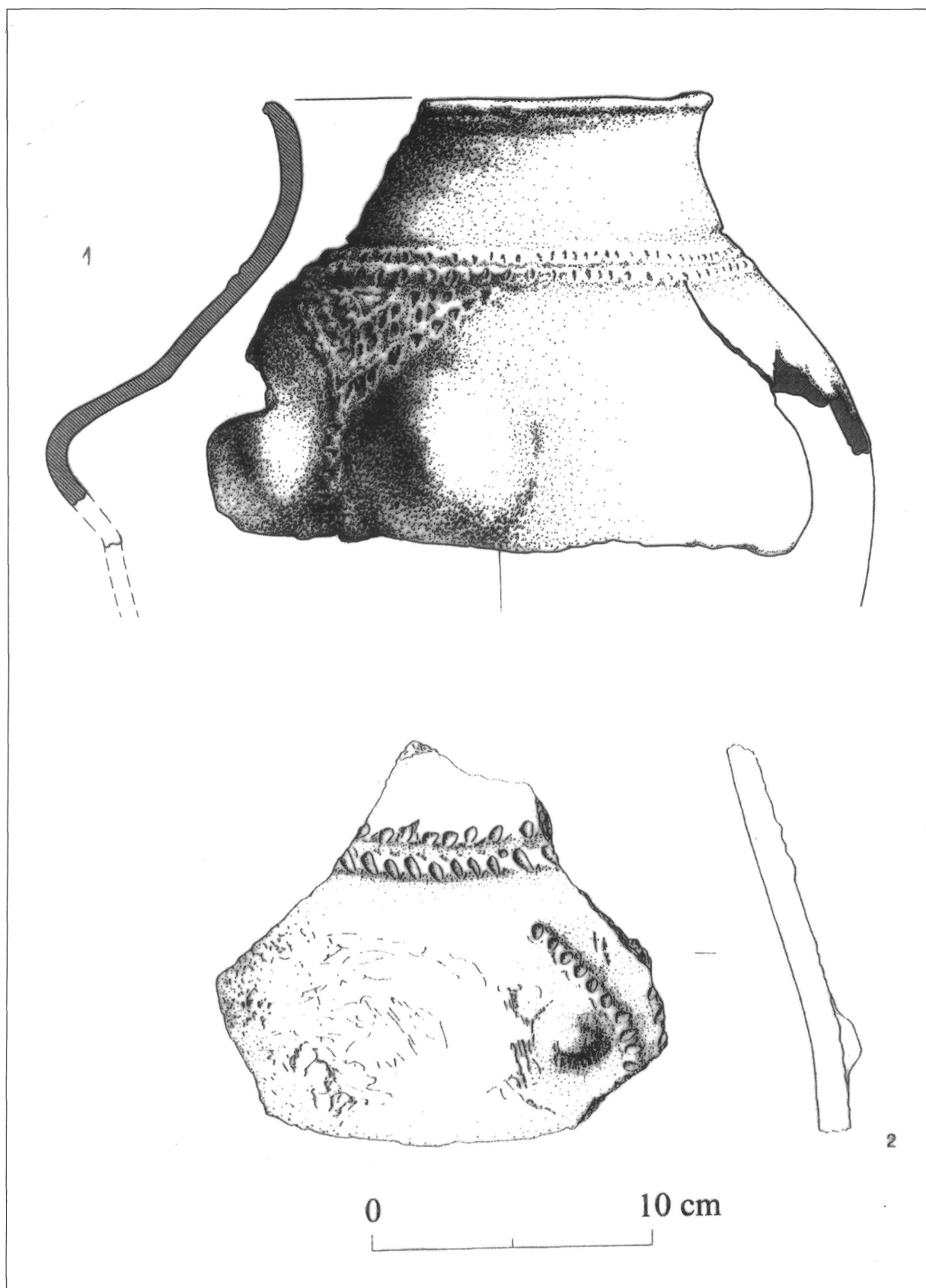
Az ún. kebles edényekkel már jóval kevesebbet foglalkozott a kutatás.²³ Somogy megyéből Fonyódról ismertünk ginekomorf²⁴ edényt. Ez a 28,5 cm magas am-

fora Fonyód-Bézsénypuszta A lelőhelyen, Czár István földjén került elő 1935-ben, az 1. sírból. Az edényt részletesen leírja Banner János, de különösebb figyelmet nem szentel e szematikus emberábrázolásnak.²⁵

Korábban végzett anyaggyűjtésem során találtam rá egy ugyancsak kebles edény töredékére. „Hács” lelőhely-megjelöléssel került Pusztai Rezső gyűjtéseként 1954-ben a kaposvári múzeumba egy ginekomorf töredék.²⁶

2. kép. A badeni kultúra idolkái: 1: Szólád (Rajzolta: Réti Zsolt), 2: Szólád (Rajzolta: Réti Zsolt)

3. kép. A badeni kultúra kebles edényei. 1: Szólád (Rajzolta: Réti Zsolt), 2: Mágocs (Rajzolta Dukay Bernadette)

Nagy méretű, sötét színű, vastag falú, durvított felületű amfora töredéke. Nyakán kettős sorban körbefutó, kalászra emlékeztető, benyomkodott minta. Testének legnagyobb kiszélesedésén kerek, kidomborodó, tömör bütyök van, a bütyköt félkörívben benyomkodott pontok veszik körül. A másik mell letörött (3. kép 2).

Ősz József ajándékként került be a múzeumba 1992-ben Szőlád-Nyesthegy lelőhelyről egy világosbarna amfora felső részének töredéke. Nyakán kettős sorban körbefutó, bevagdosott díszű, vékony bordák díszítik. Legnagyobb kiöblösödésén belülről kinyomott, két egymás melletti kerek bütyök van, amelyek női kebleket formáznak. Az edény nyakáról V-alakban háromsoros, bevagdosott díszű bordák futnak nyakláncszerűen a keblek közé. A jobboldali bütyköt félkörívben fogja közre egy borda, a baloldalinál ennek nincs nyoma. A töredék magassága: 14,5 cm, szá.: 14 cm (3. kép 1).

A már említett Balatonszemes-Szemesi berek nevű M7-es lelőhelyen is találtunk kebles edénytöredéket.²⁷

Eddigi ismereteink szerint a Kárpát-medencében és tágabb körzetében 26 badeni lelőhelyen van ginekomorf edény, köztük 4 (a lelőhelyek 15 %-a), Somogy megyében van. A kebles edények, elterjedési te-

rületük egészét vizsgálva, néhány lelőhelyen idollokkal együtt fordulnak elő (Bajè-Vikanovo, Balatonszemes-Szemesi berek), néhány esetben egyazon lelőhelyen került elő kebles edény és egy sajátos, spiráldíszítésű, mindmáig ismeretlen rendeltetésű tál is (Jevišovice, Bratislava, Brza Vrba).²⁸ E különleges tárgyak összefüggéseinek, esetleges kultikus jelentőségének vizsgálata további kutatásokat tesz szükségessé.

Somogy megye – mint láttuk – a kultikus és különleges tárgyak előfordulását illetően előkelő helyet foglal el a badeni kultúra elterjedési térképén. Nemcsak idollok és kebles edények, hanem kocsimodellek is előkerültek a megye területén. Kocsimodell ismert Boglár-lelle-Úszó u.²⁹ lelőhelyről és egy még közöletlen darab tartozik e kategóriába Balatonberényből.³⁰

A nem-mindennapi tárgyak ismeretében kezd föltárulni a hitvilágnak, rituális életnek egy olyan szférája, amelyet a megtalált tárgyi emlékekből nehéz ugyan rekonstruálni, de ezek a jelek mindenképpen arra utalnak, hogy gazdag hitvilágú, minden bizonnyal bonyolult rítusokat követő, ünnepeket tartó közösségek éltek e térségben a késő rézkorban.

Jegyzetek

1 Jankovich–Knézy–Makkay 1978, 18.

2 Kalicz 1981, Abb. 7. 1., 3. (A konferencia tanulmánykötete nem jelent meg, a cikkek a K betűs szerzőkig csak különnyomatban léteznek).

3 Belényesy K. és munkatársai terepbejárása 2001. március A lelőhely régóta ismert, több alkalommal került be a kaposvári múzeumba „Ősz József ajándéka vagy gyűjtése” megjelöléssel leletanyag, köztük szép számmal badeni kerámia is.

4 Sajnos, az idolt nem tudtam kézbe venni, így a méreteket is csak becsülni tudtam.

5 Honti Sz.–Németh P. ásatása 1999-2000. Az említett leleteket a szerző dolgozhatja fel, amelyért ezúton is köszönetet mondok az ásató kollégáknak. A leletek publikálása az autópálya ásatásokat bemutató kötetben várható.

6 Kalicz 1981, Abb. 6. 2., MRT 5. 7. t. 4.

7 Novotný 1981, Abb. 1. 4., Kalicz 1981, Abb. 3. 1.

8 Kalicz 1981, Abb. 5. 2.

9 Novotný 1981, Abb. 2.1, Kalicz 1981, Abb. 3. 3.

10 Němejcová-Pavúková–Šiška 1970, 198, Taf. 74. 4a-b, Vladár 1979, 63. o. Kalicz 1981, Abb. 2. 2. Itt jegyezzük meg, hogy Kalicz N. rajzi rekonstrukciója nem tűnik jónak, valószínűbb, hogy a bešenovi idollal is nyakba kötött ruházatot viselt, ahogy ez a Vladár által közölt fotón jól kivehető.

11 Novotný 1981, Abb. 2. 2, Kalicz 1981, Abb. 2. 1.

12 Berciu 1964, Fig. 7. 1., 2, Kalicz 1981, Abb. 8. 5. Ezek az idollok korábban a késő rézkori Cernavoda III kultúra emlékei voltak, újabban ezeket az ennél korábbi időszakba tartozó Cernavoda I kultúrához kötik. Erről bővebben: Roman 2001.

13 Dumitrescu 1974, Fig. 289. 2, Roman 1976, Taf. 51. 8, Rîșcuta 1996, Pl. II. 3.

14 Bondár 1999, 1. kép 1.

- 15 Kalicz 1981, Abb. 6. 4.
- 16 Bondár 1999, 2. kép 3.
- 17 Kalicz 1981, Abb. 6. 1.,
- 18 Novotný 1981, Abb. 2. 4., Kalicz 1981, Abb. 2. 4. (Levice lelőhellyel szerepel, de a helyes lelőhely Branč)
- 19 Ordentlich 1967, Abb. 1.1., Kalicz 1981, Abb. 9. 7.
- 20 Kalicz 1981, Abb. 2. 2.
- 21 Novotný 1981, Abb. 2. 4., Kalicz 1981, Abb. 3. 7.
- 22 Kalicz 1981, Novotný 1981, Tasić 1981, Tasić 1995, Tasić 1995a, Težak-Gregl 1983-1984, Težak-Gregl 1988, Bondár 1999, Bondár 2000.
- 23 A női melleket plasztikusan megformáló publikációkból ismert amforákat legutóbb a szerző dolgozta fel Bondár 1998, Bondár 2001a.
- 24 gineko = nőalakú. A görög gineko- szó szóösszetételek előtagjaként nő-, női, nővel kapcsolatos fogalmat jelöl.
- 25 Banner 1956, 28.
- 26 Honti Szilviának köszönöm, hogy e darabot újból előkereste és feldolgozásra átadta. Ltsz.: 56.11.1.
- 27 Feldolgozása – csakúgy mint az itt talált idolké – az autópálya ásatásokat bemutató kötetben várható.
- 28 A spiráldíszes tálak legutóbbi feldolgozásai: Maran 1997, Maran 1998, Maran 1998a, Bondár 2001.
- 29 Ecsedy 1982.
- 30 Ez utóbbit a szerző dolgozza fel, a SMK következő kötetében. Ezúton is köszönetet mondok Honti Szilviának és Horváth László nagykanizsai múzeumigazgatónak a közlési jog átengedéséért.

Irodalom

- Banner, J. 1956 – Die Pécelser Kultur. Budapest 1956. (ArchHung 35).
- Berciu, D., 1964 – Quelques données préliminaires concernant la civilisation de Cernavoda. SlovArch 12, 1964, 269-280.
- Bondár, M., 1998 – Chapters from the history of portroyal in the Late Copper Age in the Carpathian Basin (Baden Culture). In: Festschrift für Pál Patay zum 85. Geburtstag. Studien zur Metallindustrie und Glaubenswelt der Kupferzeit Mittel-Europas (Hrsg. Kovács, T.). Kézirat 1998.
- Bondár M., 1999 – A badeni kultúra újabb és „elfelejtett” idolkái. – The latest and the „forgotten” idols of the Baden Culture. WMMÉ 21, 1999, 39-59.
- Bondár, M., 2000 – Neue und vergessene Idole der Badener Kultur. Acta ArchHung 51, 1999-2000 (2001), 23-34.
- Bondár, M., 2001 – Contacts of the early period of the Baden Culture in the context of a unique type (Recent data on the problem of „Bratislava type” bowls). Kézirat, megjelenik Antaeus 26.
- Bondár M., 2001a – Fejezetek a Kárpát-medence kés rézkori emberábrázolásának tárgyi emlékeiből I. Kézirat, megjelenik WMMÉ
- Dumitrescu, V., 1974 – Arta prehistoric în România. București 1974.
- Ecsedy I., 1982 – Kés rézkori leletek Boglárlellér I. ComArchHung 1982, 15-26.
- Jankovich B. D.- Knézy J. – Makkay J., 1978 – A Rippl Rónai Múzeum állandó kiállítása. Kaposvár 1978.
- Kalicz, N. 1981 – Die Kopflosen Idole der Badener Kultur und ihre südlichen Beziehungen. Symposium...Xanthi 1981. Symposia Thracica 1981, Á, 232-256.
- Maran, J., 1997 – Neue Ansätze für die Beurteilung der Balkanisch-Ägäischen Beziehungen im 3. Jahrtausend v. Chr. In: The Thracian World at the Crossroads of Civilisations I. Proceeding of the Seventh International Congress of Thracology. Constanta-Mangalia-Tulcea 1996. (Ed. by P. Roman) Bukarest 1997. 171-192.
- Maran, J., 1998 – Die Badener Kultur und der ägäisch-anatolische Bereich. Ein Neubewertung eines

- alten Forschungsproblems. *Germania* 76 (1998) 497-525.
- Maran, J., 1998a – Kulturwandel auf dem griechischen Festland und den Kykladen im späten 3. Jahrtausend v. Chr. Studien zu den kulturellen Verhältnissen in Südosteuropa und dem zentralen sowie östlichen Mittelmeerraum in der späten Kupfer- und frühen Bronzezeit. Bonn 1998. (UPA 53.)
- MRT 5 – Horváth I. – H. Kelemen M. – Torma I.: Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás. Budapest 1979. (Magyarországi Régészeti Topográfiája 5).
- Němejcová-Pavúková, V. – Šišká, S., 1970 – Klasičká fáza kultúry kanelovánou keramikou. – Kultur mit kannelierter Keramik. In: Slovensko v mladšej dobe kamennej. (Red.: A. Točík) Bratislava 1970, 192-206.
- Novotný, B., 1981 – Zur Idolatrie der Badener Kultur in der Slowakei. *SlovArch* 29, 1981, 131-138.
- Ordentlich, I., 1967 – Două testatuețe cu „cap mobil“ descoperite la Sălacea (Deux statuettes „à tête mobile“ découvertes à Sălacea. *SCIV* 18, 1967, 147-154.
- Rișcuta, C., 1996 – Plastica antropomorfă a culturii Coțofeni (la plastique anthropomorphe de la culture Coțofeni). *BulCSS* 2, 1996, 69-76.
- Roman, P., 1976 – Cultura Coțofeni. București 1976.
- Roman, P., 2001 – Unpublizierte Daten über die Siedlung der Cernavoda I-Kultur in Cernavoda. In: *Lux Orientis: Archäologie zwischen Asien und Europa. Festschrift für Harald Hauptmann zum 65. Geburtstag* (hrsg. R. M. Boehmer). Leidorf 2001. 345-350. (Internationale Archäologie: Studia honoraria Bd. 12).
- Tasić, N., 1981 – Die Idole der Badener Kultur. *Archlug* 20-21, 1980-1981, 27-32.
- Tasić, N., 1995 – Anthropomorphic sculpture of the Eneolithic in Serbia and Macedonia. In: *Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens* (Hrsg. Kovács, T.) Budapest 1995, 117-122. (IPH 7.)
- Tasić, N., 1995a – Eneolithic Cultures of Central and West Balkanes. Beograd 1995.
- Težak-Gregl, T., 1983-1984 – Neoliticka i eneoliticka plastika (Neolithische und äneolithische anthropomorphe Plastik aus dem fundus des Archäologischen Museums in Zagreb) *VAMZ* 16-17, 1983-1984, 15-48.
- Težak-Gregl, T., 1988 – O Problemu idolplastike u badenskoj kulturi (Zum Problem der Idolplastik in der Badener Kultur) *OpuscArch* 13, 1988, 11-21.
- Vladár, J., 1979 – Praveká plastkia (Plastique préhistorique) Bratislava 1979.

The newer remnants of Baden Culture human depiction from Somogy county

MÁRIA BONDÁR

In the Late Copper Age Baden Culture we know three categories of human depiction: idols, so called ginaikomorf pots forming a female upper body, anthropomorf urns.

Formerly the research knew only two types of idol (Fig. 1. 1 ,3) from Somogy county, both originating from Zamárdi. In this present article the introduction of three additional fragments enriches the inventory of idols (Fig.1. 2, Fig. 2).

Among the ginaikomorf pots only one was known from Fonyód, Somogy county. Now, by publishing the fragments of two new pots (Fig. 3), this type of depiction expanded as well.

The county has a leading position in the Late Copper Age research from the point of view of statistical appearance of special objects. The diadem from Vörs, the idols, the pot remnants forming a female upper body and the wagon models all suggest, that this region played a special role in the life of communities of the Late Copper Age.